

ESSAY

Essay

Spijtoptanten en de uitdaging van de terugkeer

Peter van Krieken¹

Op de schoorsteenmantel van menig huis in Addis Abeba staat een foto van de zoon die het zo geweldig doet in Amerika. Keurig pak, leunend tegen een snelle auto, trotse glimlach. Vergeten wordt dat het pak is gehuurd, de auto geleend en de gelegenheid misschien het huwelijk van een goede vriend.

De foto moet laten zien dat het de migrant in de diaspora goed gaat. De realiteit is vaak anders, maar dat blijft onuitgesproken. Beeldvorming is bepalend. Je vooral niet laten kennen als een 'loser'. Dat maakt een mogelijke terugkeer er niet makkelijker op. Maar niet onmogelijk.

In november 1813 kwam Willem-Frederik terug naar Nederland. Hij werd op het strand van Scheveningen opgewacht door het driemanschap Van Hogendorp, Van der Duyn van Maasdam en Limburg Stirum. In het monument op het Haagse Plein 1813 is dit voor Nederland historisch terugkeermoment vereeuwigd. Dat overkomt niet elke terugkeerder.

Voor u ligt het IOM jaarbericht 2007 met: een overzicht van de projecten, ervaringen van de migranten, de financiële afrekening en een blik in de toekomst.

Het jaarbericht 2007 biedt u naast de interne ontwikkelingen van de organisatie (jaarverslag 2007) een essay over terugkeer en herintegratie in het land van herkomst: 'Spijtoptanten en de uitdaging van de Terugkeer'. Peter van Krieken beschrijft de veelzijdigheid van terugkeer en ziet dit als uitdaging voor zowel de migrant als de betrokken partijen.

Het jaarverslag en het essay worden gebundeld met een stofomslag waarin de jaarcijfers staan van IOM bemiddelde migranten bij terugkeer, hervestiging, gezinshereniging en uitgenodigde vluchtelingen.

IOM wenst u veel leesplezier toe!

De redactie

TERUGKEER IS EEN KUNST

Dit essay

In dit essay wordt het thema terugkeer gezien vanuit zowel juridische, economische als sociaal-psychologische gezichtspunten. Betoogd wordt dat terugkeer ondanks alle onderliggende problematiek succesvol kan zijn. Wel moeten de lessen uit het grensgebied tussen integratie en herintegratie beter gebruikt worden. Terugkeer is een complexe aangelegenheid. Het is de resultante van een vaak langdurig individueel besluitvormingsproces. Er is de afgelopen jaren heel wat werk verricht om te doorgronden hoe dat proces verloopt. Ook zijn er vele terugkeerprojecten opgezet. Uitgangspunt daarbij is dat terugkeer, net zo als migratie, een resultante is van *push en pull* factoren. In dat verband moet ook enige aandacht worden besteed aan rechten en plichten, met name aan de vraag of er een recht op migratie bestaat en of landen van herkomst moeten meewerken aan de terugkeer van hun onderdanen, ook wanneer zij dat eigenlijk niet willen. Het is een collectieve uitdaging de voorwaarden te scheppen waardoor terugkeer wordt gepositieerd, ontdaan wordt van een negatief stempel, en aldus een aantrekkelijke optie wordt.

De spijtoptant

De Nederlandse taal is rijk en vernieuwt zichzelf telkenmale. Het is een lik-op-stuk-taal. En wanneer wij het woord *spijtoptant* gebruiken voor diegenen die geëmigreerd waren maar na een jaar of wat weer terugkwamen, dan duidt dat op enige '*Schadenfreude*'. Het is geen leuk woord. Er wordt met een vingertje gewezen. Het woord is in de loop der jaren op verschillende manieren gebruikt. Van Dale definieert het als *iemand die met spijt ergens op terugkomt; iemand die liever naar zijn vroegere woonomgeving terugkeert*.² In de jaren '50 sloeg het begrip 'spijtoptant' vooral op diegenen die naar Australië, Amerika of Canada waren geëmigreerd maar de toekomst toch liever in Nederland zochten.³ De terugkeer was niet eenvoudig. Enige schaamte kwam om de hoek kijken. Maar toch: "... Ook de spijtoptanten die we spraken zagen het nooit als een mislukking. Eerder als een uitdaging, een verrijking van hun leven..."⁴

Degene die uit vrije keuze gaat heeft het daarbij makkelijker dan de collega die naar huis móet. Maar zelfs bij vrijwillige terugkeer komen gevoeligheden om de hoek kijken. En dat is dan bij verplichte terugkeer in nog hogere mate het geval. Dit besef is nodig om het besluitvormingsproces van de immigrant die naar huis wil en/of moet enigszins te doorgronden.

Push en Pull

Migratoire bewegingen zijn het resultaat van *push en pull* factoren, zoals economische of ecologische malaise, toekomstverwachtingen, oorlog of geweld dan wel overbevolking. Maar ook sociale spanning, studie, vervolging of repressie, teleurstelling, familieleden, beroepsuitdaging en idealisme spelen een rol. Vele van deze aspecten beïnvloeden elkaar: demografische druk kan economische spanningen met zich meebrengen, hetgeen politieke onrust tengevolge zou kunnen hebben waardoor wellicht repressie of zelfs vervolging optreedt. Het is dus niet altijd duidelijk wat nu precies de 'trigger' is die mensen doet besluiten hun heil elders te zoeken.

Migratie is niet alleen de *resultante* van allerhande maatschappelijke of economische ontwikkelingen, het kan ook de *oorzaak* zijn van zulke ontwikkelingen. Migratie kan namelijk economische groei, blijdschap, spanning,

jaloezie, of vijandigheid veroorzaken, zowel in het land van herkomst als in het land van aankomst.

Ook van belang is dat arbeidsmigratie niet alleen arbeidsmarktproblemen oplost maar ook (nieuw) werk creëert. Denk in Nederland alleen maar aan alle ambtenaren, advocaten, politie- en sociaal/culturele diensten. Het is dus niet eenvoudig om een objectief of statisch plaatje van de voor- en nadelen van migratie te schilderen. Vele migranten mogen blijven, zoals de hoog opgeleide professionals, mede-EU-burgers, partners, en erkende vluchtelingen. Vele anderen moeten weg, naar een derde land of terug naar huis. Ook die migratoire beweging beantwoordt weer aan de wetten van *push en pull*.

Migratie is geen recht; Migranten hebben rechten

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948) heeft over migratie een ietwat onduidelijke tekst. Artikel 13.2 stelt: *“Een ieder heeft het recht welk land ook, met inbegrip van het zijne, te verlaten en naar zijn land terug te keren”*. Dat wordt nog wel eens verward met het recht een ander land binnen te komen (omdat anders dat recht het land te verlaten doelloos zou zijn). Die interpretatie is onjuist. De Universele Verklaring doelt bovenal op de relatie tussen een individu en zijn eigen staat. En daar ging het in dit artikel ook om: de staat mag iemand niet tegenhouden wanneer deze het land wil verlaten. Niets meer en niets minder (en dus geen enkel recht om een ander land binnen te treden, - behalve dan als asielzoeker, zoals erkend in art. 14.1 van diezelfde Universele Verklaring: logisch).

Hoewel een ‘recht op migratie’ niet bestaat, betekent dit niet dat migranten rechteloos zouden zijn. Vrijwel alle mensenrechtenverdragen zien er op toe dat iedereen - burger en vreemdeling, legaal of illegaal - fundamentele rechten geniet. Geen onmenselijke behandeling, geen willekeurige arrestatie, een eerlijk proces, recht op onderwijs, enzovoorts.⁵ Natuurlijk zijn er verschillen tussen staatsburgers en migranten bijvoorbeeld waar het gaat om politieke rechten (Tweede Kamer-verkiezingen, Ministerschap), en tussen legale en illegale migranten waar het gaat om sociale aanspraken en zekerheden.⁶

Rechten en plichten

In het Westen worden ‘mensenrechten’ meer en meer centraal gesteld. Dat is met name sinds de Tweede Wereldoorlog het geval. Begrijpelijk. Rechten en rechten. Sterker nog, wanneer ‘westerlingen’ in de Derde Wereld over mensenrechten (s)preken (liefst met het wijsvingertje in de lucht), stoppen ze, wanneer ze het hebben over de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens bij artikel 28, terwijl het in art. 29 nu juist interessant wordt:

- Een ieder heeft plichten jegens de gemeenschap, zonder welke de vrije en volledige ontplooiing van zijn persoonlijkheid niet mogelijk is.
- In de uitoefening van zijn rechten en vrijheden zal een ieder slechts onderworpen zijn aan die beperkingen, welke bij de wet zijn vastgesteld en wel uitsluitend ter verzekering van de onmisbare erkenning en eerbiediging van de rechten en vrijheden van anderen en om te voldoen aan de gerechtvaardigde eisen van de moraliteit, de openbare orde en het algemeen welzijn in een democratische gemeenschap.
- Deze rechten en vrijheden mogen in geen geval worden uitgeoefend in strijd met de doeleinden en beginselen van de Verenigde Naties.

Rechten zijn dus altijd gekoppeld zijn aan plichten: geen plichten zonder rechten, geen rechten zonder plichten (althans, dat vertel ik mijn kinderen en mijn studenten). Het niet terugkeren wanneer dat moet, maakt het er niet makkelijker op voor de ander, die in principe wel zou mogen blijven.⁷

Wie niet weg is, is gezien

Laat er geen misverstand over bestaan: als een migrant niet mag blijven, moet hij het land verlaten. Het internationale en het nationale recht zijn daar duidelijk over.⁸ Daarbij geldt het niet als plicht voor een overheid om betrokkene ook daadwerkelijk terug te sturen, hem ‘thuis’ af te leveren. Niet uitgezet worden levert geen verblijfsrecht op. De plicht te vertrekken ligt bij het individu, nergens anders. De plicht van de overheid, zo die al bestaat, is er een tegenover de eigen samenleving, een handhavingplicht.

Internationaal recht

Het internationale recht omvat zowel klassieke als moderne elementen.⁹ Het klassieke deel regelt verhoudingen tussen staten (horizontale verhoudingen). Het moderne deel regelt ook verhoudingen tussen staten enerzijds en *non-state entities* (met name particulieren) anderzijds (verticale verhoudingen). Bij terugkeer gaat het om zowel horizontale als verticale verhoudingen.

Er bestaat een verplichting eigen onderdanen op te nemen, en dan gaat het om een horizontale verplichting tegenover andere staten. Er is ook een verticale pendant die voortkomt uit de mensenrechten, zoals het hierboven geciteerde artikel 13.2 van de Universele Verklaring, het individuele recht op terugkeer. Dit is overgenomen in het Verdrag over Burgerlijke en Politieke rechten (1966, art. 12.4), zij het in een enigszins gewijzigde formulering: *“Aan niemand mag willekeurig het recht worden ontnomen naar zijn eigen land terug te keren”*. Dit recht houdt een plicht in voor landen van herkomst tegenover de individuele onderdaan (verticaal). De terugkeerder geniet het recht terug te keren.¹⁰ De (staats-)verplichting tegenover andere staten (horizontaal) om eigen onderdanen (weer) op te nemen is als zodanig niet opgenomen in internationale verdragen. Niettemin bestaat in de internationale besluitvorming en in de literatuur volstrekte overeenstemming over het bestaan van zo’n regel.¹¹

Het besluit

De besluitvorming over toegang, verblijf en terugkeer dient aan een aantal voorwaarden te voldoen: een eerlijke procedure, zorgvuldigheid en een recht op beroep. Deze voorwaarden staan in een aantal internationale verdragen. Ook het Mensenrechtencomité (onder het IVBPR) heeft hierover uitspraak gedaan.

Bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) valt op dat artikel 6 weliswaar toeziet op de rechtsgang, maar dat het Europees Hof voor de Rechten van de Mens vaststelt dat in zaken over toegang, verblijf en terugkeer van vreemdelingen dit artikel niet van toepassing is. Het Hof redeneert dat in deze lacune is voorzien door Protocol 7 (1984). Nederland heeft Protocol 7 weliswaar getekend, maar tot op heden niet geratificeerd.¹² In de praktijk evenwel blijkt dat in alle Europese landen een relevante toets wél onderdeel is van de uitzettings- en terugkeerbeleidspolitiek. Dit is ook terug te vinden in de EU-procedureelrichtlijn.

T&O; Europa

Over de gehele wereld en met name in en door Europa (EU) heeft zich een praktijk ontwikkeld van veelal bilaterale terug- en overname-overeenkomsten (T&O). Het gaat daarbij om overeenkomsten tussen landen van vertrek en landen van herkomst dan wel derde landen om de terug- of overname te regelen via procedurele en feitelijke maatregelen.¹³ T&O-overeenkomsten staan los van de verplichting de eigen onderdaan (weer) op te nemen. Die verplichting bestaat ook zonder een terugnameovereenkomst. Zo'n overeenkomst bevestigt veeleer het bestaan van een internationale norm of gebruik.¹⁴ Wel maakt een terugkeerovereenkomst de uitvoering van bestaande rechten en plichten makkelijker door modaliteiten en een handelswijze aan te geven. Overigens doet de EU verwoede pogingen om terugkeer te stroomlijnen, te coördineren en niet te frustreren. Daarom zijn er afspraken gemaakt over die terug- en overnameovereenkomsten, maar bijvoorbeeld ook over de erkenning van elkaars uitzettingsbesluiten, gemeenschappelijke terugkeervluchten en pogingen terugkeer te plaatsen in een breder migratie/ontwikkelingskader.¹⁵

Ook bij terugkeer push en pull

Zoals hierboven al gesteld, is terugkeer onderhevig aan de werking van de 'wetten' van *push en pull*. Bij de individuele besluitvorming spelen (a) juridische; (b) economische, en (c) sociaal-psychologische aspecten een rol.

Ad (a) juridisch

Hierboven is al uiteengezet dat er geen recht op migratie bestaat en dat wanneer een staat een vreemdeling uitwijst, deze ook werkelijk moet vertrekken, of anders de kans loopt uitgezet te worden. Aan een aantal minimum-eisen moet worden voldaan (besluitvorming, geen collectieve uitzetting, slechts beperkte vreemdelingenbewaring) en het land van herkomst móet zijn medewerking verlenen. Het klinkt wellicht generaliserend, maar de overgrote meerderheid vindt uiteindelijk de weg naar huis terug. Dankzij het buitenschuld-criterium kunnen de uitzonderingen geïdentificeerd worden.¹⁶ In die gevallen zal door het land van vertrek in voortgezet verblijf moeten worden berust.

Ad (b) economisch

De terugkeerder moet 'gewapend' zijn, in staat om de nieuwe realiteit (een nieuw dan wel oud bestaan in het land van herkomst) onder ogen te zien en dat ook waar te maken. Met 'gewapend' wordt dan bedoeld dat de terugkeerder op de goede manier voorbereid is/wordt om de herintegratie succesvol te doen zijn, om het hoofd boven water te houden. Nieuwe vaardigheden, werkervaring en/of een diploma zijn, naast financiële middelen of heel praktische goederen, nodig om een goede start te maken. Gesteld kan worden dat passief verblijf in het gastland herintegratie in het land van herkomst in de weg staat. De ervaring heeft echter ook geleerd dat een in het gastland genoten opleiding (met diploma) geen garantie is voor een goede herintegratie. Opleiding in het land van herkomst verdient de voorkeur. Het is dus zoeken naar de beste combinatie en het geheim van de terugkeer begint al bij de voordeur van het land van beoogd verblijf (in ons geval: Nederland). Allen die aankloppen, moeten direct geactiveerd worden. Zelfwerkzaamheid, les, technisch onderwijs, - een pro-actieve benadering is nodig. Verplicht nietsdoen, zoals nu vaak het geval is, bemoeilijkt zowel integratie als herintegratie. Nederland

heeft nu de regels verruimd om werk mogelijk te maken: 24 weken per jaar, te beginnen 6 maanden na aankomst, een alleszins redelijk compromis.¹⁷ Maar strikte eisen voor toegang tot de arbeidsmarkt en het recht op uitkering en een verbod om in het eerste half jaar te werken zijn nodig om een aanzuigende werking van feitelijke arbeidsmigranten op het asielloket te voorkomen. Wel moet gedurende de eerste zes maanden ingezet worden op onderwijs en vrijwilligerswerk (in en rond het opvang-centrum).

Ad c) sociaal

De terugkeerder moet, zoals gezegd, sterk in de schoenen staan. Hij is niet zielig, maar een 'kanjer-training' kan helpen om 'angsten' te overwinnen. Ook gesprekken met succesvolle terugkeerders kunnen helpen. Dat kan door ze naar Nederland uit te nodigen, of middels video-conferenties of programma's over het eigen land. Altijd schotels op het dak om TV uit het land van herkomst te kunnen laten zien, alsmede om relevante BBC radio uitzendingen in de eigen taal te kunnen horen. En internet brengt 'thuis' heel dichtbij. Niet alleen omwille van de contacten met de achtergeblevenen, maar ook om de lokale economische en politieke ontwikkelingen te volgen. Ook waar het gaat om vacatures en de arbeidsmarkt. Sociale weerbaarheid bij terugkeerders bestaat dus uit (i) training; (ii) identificatie met geslaagde voorbeelden; (iii) (her-)identificatie met het land van herkomst; en (iv) het ontwikkelen van effectieve programma's in het land van herkomst. Ook is het van belang te onderkennen dat waar het gaat om 'kwetsbare' volwassenen of kinderen (oorlogstrauma's of kindsoldaten), de sociaal-psychische problemen *bijna altijd* beter op te lossen zijn in het land van herkomst en/of met de *peer*-groep aldaar. Resultaten van resocialisatie zijn altijd beter wanneer ze gepaard gaan met reïntegratie. Sierra Leone, Liberia, Angola, - het zijn goede voorbeelden. Dat wil niet zeggen dat er in de 'wachtkamer' geen passende hulp zou moeten worden verleend: integendeel, die tijd moet optimaal benut worden. Maar de terugkeer moet niet onnodig uitgesteld worden. Organisaties die in het land van herkomst actief zijn met resocialisatie en reïntegratie verdienen derhalve alle steun.¹⁸ En omdat het daarbij niet om doorsnee ontwikkelingshulp gaat, moeten gespecialiseerde organisaties worden ingezet, organisaties die herintegratie kunnen koppelen aan vertrek en terugkeer. Want voor zowel immigranten als remigranten geldt dat succesvolle (her-)integratie cruciaal is voor alle betrokkenen: het land van aankomst, het land van herkomst, de migrant zelf, maar ook de betrokken migrantengroep als geheel.

Vrijwillig?

Vrije wil bestaat niet. Althans, het is een relatief begrip. Wanneer bij terugkeer dan al wordt gesproken van 'vrijwilligheid' moet het volgende onderkend worden:

- vrijwilligheid kan slechts in geringe mate afgedwongen worden door het bieden van vertreksteun (waarbij steun in het land van vertrek minder effectief is dan reïntegratiesteun in het land van herkomst);
- vrijwilligheid kan slechts in geringe mate worden afgedwongen door repressieve maatregelen (vreemdelingenbewaring) die per definitie in tijd beperkt zijn;
- het is aannemelijk dat het wel of niet terugkeren mede wordt bepaald door (vermeende) kansen op regularisatie (pardon);
- de feitelijke toegang tot de arbeidsmarkt en publieke voorzieningen zijn zeer belangrijke factoren in het totale proces.

Het individuele besluitvormingsproces omvat daarnaast subjectieve aspecten, zoals schaamte, het gevoel 'verloren' te hebben of juist het verlangen familie en vrienden weer terug te zien.¹⁹

Het is niet de taak van de wetenschap om de uitvoerders voor de voeten te lopen. Natuurlijk, juristen wijzen de bestuurders er graag op wat mag en wat niet mag. Daar zijn het juristen voor. Gelukkig mengen zich nu ook andere disciplines in het terugkeer-debat. Jensen en Pedersen bijvoorbeeld hebben onderzocht welke migranten waarom en wanneer uit Denemarken remigreren: *to stay or not to stay*.²⁰ Daarnaast zijn er inmiddels twee belangrijke (psycho-)sociologische 'modellen' ontworpen. Berry's *acculturation model* en Sussman's *cultural identity model*. Deze twee tonen aan dat immigratie, emigratie en remigratie veelal terug te voeren zijn tot de mate waarin de migrant zich thuis voelt, op zijn gemak voelt, zich identificeert met of bewondering heeft voor de realiteit van het land van immigratie. Maar ook sub-culturen spelen een belangrijke rol, met name het kunnen opgaan in de diaspora (China town, little Pakistan, etc.). Taal, heimwee, melancholie, contemplatie, - het zijn persoonlijke factoren die naast het socio-economisch succes-/misluktingsverhaal een belangrijke rol spelen.²¹ Het is zaak dat zowel de plannenmakers als de uitvoerders deze belangwekkende studies ter harte nemen.

Relatie succesvol verblijf en terugkeer

Een interessant fenomeen doet zich voor bij vluchtelingen wanneer de situatie in land van herkomst zich heeft verbeterd. Afgezien van de juridische aspecten, valt op dat een succesvolle integratie in het asieland het besluitvormingsproces om wel of niet terug te keren aanzienlijk beïnvloedt. Bij bijvoorbeeld Chiliënen die na 1973 (de coup tegen Allende en het daaropvolgend repressief Pinochet regime) naar Europa kwamen is vast te stellen dat vrij snel na significante verbeteringen in Chili (zo rond eind jaren '80) allereerst de best geïntegreerden terugkeerden.²² Vaak geldt – een saillante paradox – dat velen pas terugkeren na de nationaliteit van het asieland (of migratieland) te hebben verkregen. Kennelijk geldt een nieuw paspoort als een erkenning,²³ maar ook als een 'zekerheid' dat het mogelijke risico van de terugkeer afdekt.

En als terugkeer verzandt?

Het is een illusie te denken dat (a) alle ongedocumenteerden uit eigen beweging terugkeren; en (b) dat een land alle ongedocumenteerden daadwerkelijk kan verwijderen. Dan blijft dus de essentiële vraag welke verplichtingen staten hebben ten opzichte van zich op hun grondgebied bevindende migranten zonder wettig verblijf en of die verplichtingen het individueel besluitvormingsproces (*push/pull*) beïnvloeden.²⁴ Immers, wanneer diegenen die terugmoeten niettemin toegang hebben tot de arbeidsmarkt, zorg, een dak boven het hoofd en onderwijs, is de *push* om terug te keren welhaast miniem.

Bij de beoordeling naar wat kan, mag en/of moet, is een onderscheid te maken tussen emotionele, rationele en utilitaire beweegredenen. Bij het zien van een bedelend kind of een clochard onder een brug of bij een metrostation kan men zich door *emoties* laten leiden, door de wens om inhoud te geven aan het leven van betrokkene. Ook kunnen *rationele* overwegingen een rol spelen: in die wet of in dat verdrag staat dat wij niemand aan hun lot mogen overlaten. Uiteindelijk

moet ook de *utilitaire* vraag beantwoord worden: wat kost het de maatschappij om iemand te laten verkommeren dan wel op te nemen in de gemeenschap, - een sociaal-economische vraagstelling. Bij migranten zonder wettig verblijf is het zo dat ingeval van levensbedreigende ziektes actie geboden is, - niet-handelen valt dan in de categorie onmenselijke behandeling, verboden bij, bijvoorbeeld, artikel 3 van het EVRM. Hier vallen emotionele, rationele en ten dele utilitaire beweegredenen samen (met verwijzing naar *volksgezondheid* dienen ook migranten zonder wettig verblijf ingeënt te worden, moeten epidemieën voorkomen worden). Illegale kinderen hebben recht op onderwijs: *no questions asked*. Hier vallen de emotionele, rationele en utilitaire motieven samen. Die drie mogelijke motieven komen ook aan de orde ook bij de terugkeer van in Nederland geboren en getogen kinderen, maar vallen dan niet noodzakelijkerwijze samen.

Vaak valt te constateren dat ongedocumenteerden hun eigen netwerk hebben opgebouwd en heel goed in staat zijn om althans gedurende enige tijd het hoofd boven water te houden. *Survival skills prevail*. Er ontstaat dan een 'parallele' samenleving. Niet geheel onmogelijk omdat ook in de EU zo'n 20% van de economie "grijs" geschiedt. Het overgrote deel van de 'grijze' economie wordt bemand door landgenoten. Wel kan gesteld worden dat een 'grijze' economie ongedocumenteerden de kans geeft te overleven. Maar door het erkennen, laat staan door het gebruik maken of toepassen, van een parallele samenleving, begeeft men zich op een hellend vlak, met gevolgen voor rechtszekerheid, gezondheidszorg en sociale diensten. Het kunnen overleven wil niet zeggen dat betrokkenen recht hebben om in het land van beoogd verblijf te blijven. Als *bottom-line* geldt dat uitvoering van besluiten, de handhaving, een essentieel onderdeel van een rechtsstaat representeert. Maar uiteindelijk, omdat een land/staat immers geen 150.000 of 200.000 migranten zonder wettig verblijf actief kan uitzetten gaat het dan weer om push en pull.

Verleden in contrast

In de herfst van 2007 overleed Jan Wolkers. Hij was de auteur van onder meer *Terug naar Oegstgeest*, (1965) een boek dat in vele talen is vertaald.²⁵ Wolkers beschrijft in dit boek de spanning en verschillen tussen het nieuwe leven in de grote stad en de dorpse mentaliteit van zijn jeugd. Aan het eind van het boek droomt hij dat zijn vader voor de winkel op de stoep staat en een soort Perzisch tapijt naar buiten trekt, "*als een laatste wanhopige poging om dat verleden, met alles wat hem mislukt was en uit handen gegleden, naar zich toe te halen.*" Wolkers probeert ook dat verleden naar zich toe te halen. Maar, stelt hij zelf, "*misschien is het allemaal niet waar. Misschien had niets een betekenis, had alles net zo goed anders kunnen gaan. Zijn het maar lijnen die ik trek van de ene gebeurtenis naar de andere om de zin ervan te begrijpen.*"

Terugkeer verloopt zelden met de zelfde glorie als waarmee het 'vertrek' werd gevierd. Terugkeer wordt immers door velen als een nederlaag ervaren. Een Somali vertrouwde mij ooit toe dat zijn terugkeer onderdeel was van de 'grote balans': *you gain some, you lose some*, hetgeen betekent dat de investering in het vertrek (een enkele reis Europa kost toch al gauw \$5000) er soms wel en soms niet uitgehaald wordt. Dus de oudere broer die de investering deed liet je niet alle hoeken van het ouderlijk huis zien? Er werd gelachen om zo veel onbegrip. Maar

wat maakt terugkeer tot een succes? Vaak wordt vergeten dat de terugkeerder maar één enkele avond naar de ervaringen wordt gevraagd. Eén avond mogen de verhalen verteld worden. Daarna is het *'business as usual'*, alsof betrokkene niet weggeweest is. Ook Nederlandse diplomaten, die in de hoofdstad van dat verre land zich door auto's met chauffeur en vlaggetje naar besprekingen en diners laten rijden, staan bij overplaatsing naar Den Haag op station Leiden cs net als al die andere reizigers te wachten op een vertraagde trein. Wel is het zo dat in een stad als Hargeisa verschillende theehuizen verschillende categorieën terugkeerders trekken: in het ene de 'Engelsen', in het andere de 'Canadezen', en zowaar: de 'Hollanders' hebben ook hun eigen plekje (waar zowel Groningse als Brabantse accenten te horen zijn).

Terugkeer is een kunst

Terugkeer is niet altijd een feest. Een aantal terugkeerders werden gevierd, zoals:

- de latere Koning Willem I, op het strand bij Scheveningen, 1813, opgewacht door Van Hoogendorp, Limburg Stirum en Van Maasdam (standbeeld op het Plein 1813 in Den Haag);
- Khomeini (Teheran 1979) terug na jarenlang ballingschap, eerst in Najaf (Irak) later Parijs;
- Odysseus (Ithaka, 1150 v Chr.) na een lange heroïeke reis, maar die wel eerst met de 'vrijers' moest afrekenen (beschreven door Homerus, 750 v. Chr.);
- MacArthur die na door Truman ontslagen te zijn, onthaald werd op de grootste ticker tape parade in NY's geschiedenis.

Anderen brachten het er minder goed vanaf, zoals:

- Napoleon die tien maanden na zijn verbanning naar Elba weer naar Parijs terugkeerde, daar wel weer macht verkreeg maar kort daarna definitief bij Waterloo werd verslagen (1815);
- Aquino, (Manila 1987) die direct na aankomst op het vliegveld werd vermoord;
- Benazir Bhutto, die kort na haar terugkeer (Pakistan, 2007) werd vermoord.

In de kunst is de terugkeer meerdere malen verbeeld: toneel en boeken gebaseerd op Odysseus (Marnix Gijssen, *Telemachos in het dorp*); de Appel (hét 2007-toneel-succes) en zelfs Simon & Garfunkel met hun 'Homeward Bound' (1966) "*Home, where my thoughts escaping; Home, where my musics playing; Home, where my love lies waiting; silently for me*"; Theun de Vries' Friese sagen en terugkeer (1925)26; Eddy (Edgar) du Perron met zijn *Land van Herkomst* (1935) et al.

Onderzoek en projecten

Na 15 maanden intens onderzoek rondde IOM in maart 2003 een onderzoek af naar de terugkeerkansen van Somalische en Angolese vluchtelingen. Gesteund door het Institute of Social Studies en het COA analyseerde men allerlei statistische gegevens, en hield men interviews met Angolezen en Somaliërs, met zelforganisaties en met andere organisaties die hen na staan. Beide landen stonden toen hoog op de lijst van landen waar veel vluchtelingen vandaan komen. In 2001 vormden Angolezen in Nederland zelfs de grootste groep vluchtelingen. Het IOM-onderzoek was opgedeeld in 3 fases. Bij de eerste fase deed men een kwalitatieve en kwantitatieve "profiel-analyse" van de groepen. Zo probeerde men inzicht te krijgen in de redenen waarom vluchtelingen niet "vrijwillig" willen terugkeren. Daarbij werden algemene gegevens over leeftijd, sekse, familieverbanden en de migratie onderzocht. Speciale aandachtspunten waren gender, familie gerelateerde kenmerken en alleenstaande minderjarige asielzoekers (ama's).

Tijdens de tweede fase werden de landen van herkomst onderzocht op de mogelijkheden voor teruggekeerde vluchtelingen op een inkomen, een opleiding, huisvesting, sociale en medische voorzieningen, en op hun "herintegratie".

De derde fase bestond uit het bij elkaar brengen van de onderzoeksresultaten van de voorafgaande 2 fases. Dat gebeurde tijdens een "ronde tafervergadering" met alle organisaties en personen die bij het project betrokken waren, en met beleidsmakers en anderen die met "terugkeergelateerde activiteiten" bezig zijn.

In het hoofdstuk "Conclusies" geven de onderzoekers vooral de gebruikelijke adviezen, zoals scholing in de eigen taal, vervolgoledingen in het land van herkomst en speciale voorzieningen voor ama's. Ook wordt gevraagd extra 'aandacht' te geven aan vier groepen voor wie bijzonder aandacht noodzakelijk is: kinderen, alleenstaande moeders, alleenstaanden zonder afhankelijken en ama's tussen de 14 en 18 jaar.

Terugkeer- en herintegratieprojecten zijn altijd welkom. Het helpt in het creëren van een klimaat waarin terugkeer als positief ervaren kan worden. Ook is van belang om projecten op te zetten die mensenhandel en mensensmokkel effectief kunnen bestrijden. Ook op PR gebied is veel te doen, maar pogingen om te laten zien hoe slecht het leven in landen van aankomst wel kan zijn wordt altijd afgedaan met een 'dat zal mij niet overkomen', kortom als valse propaganda, uitzonderingen.

Projectvoorbeeld 1

Een goed voorbeeld van geïntegreerde hulp bij terugkeer biedt het IOM project op Sri Lanka. Het project heeft de duidelijke naam VARSRP: *voluntary assisted return and sustainable reintegration programme*. De vlag dekt de lading. IOM heeft hiertoe een zestal kantoortjes over heel Sri Lanka opgezet. De steun die wordt gegeven bestaat uit onder meer beroepstraining, het verlenen van microkrediet, en het opzetten van een eigen bedrijfje. Deze aanpak, waarbij herintegratie hulp gecoördineerd en aangeboden wordt in land van herkomst, verdient navolging. De Europese Commissie financiert dit project. Over de afgelopen vier jaar is vanuit Nederland een honderdtal Srilankanen teruggekeerd van wie ongeveer de helft herintegratiehulp heeft gevraagd.

.....

Projectvoorbeeld 2

Mulemba is een opvanghuis voor ama's die zijn teruggekeerd naar Angola. Het ligt net buiten de hoofdstad Luanda. Alleen jongeren van wie vooralsnog geen familie bekend is, kunnen er terecht. Ze krijgen daar scholing, verzorgd door een lokale organisatie. Het Mulembahuis is in 1994 opgericht door de Franse Françoise Shon. Het huis is kleinschalig begonnen door zwerfkinderen van de straat te halen en hun onderdak te bieden. Dit is uitgegroeid tot wat het nu is. IOM heeft een contract met Mulemba voor terugkerende Europese ama's. Niet alleen de terugkeerders kunnen gebruik maken van het Mulembahuis, ook de jongeren die 'gebleven' zijn. Ook zij krijgen onderdak en een beroepsgerichte scholing.²⁷ In de praktijk maken/maakten maar weinig terugkeerders gebruik van deze mogelijkheid. Dat zou kunnen betekenen dat zij over een effectief sociaal-economisch vangnet beschikken en deze (extra) hulp niet nodig hebben. Toch maakt het aanbieden van zo'n mogelijkheid al het verschil.

.....

Projectvoorbeeld 3

Er is een nieuwe vertrekregeling die de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) vreemdelingen aanbiedt ter aanvulling op de basis vertrekregeling REAN: de Herintegratie Regeling Terugkeer (HRT). Het gaat daarbij om een financiële bijdrage: € 1.750 voor een volwassene; € 875 voor een meereizend kind; indien de ama hoofdaanvrager is, krijgt deze ook € 1.750.

Van groot belang is te onderkennen dat een trapsgewijze aanpak het best werkt:

- begeleiding vóór vertrek;
- het vertrek en de reis;
- assistentie na aankomst (dus: opleiding en steun in het land van origine, en niet per definitie in het land van vertrek).

Minstens zo belangrijk is te onderkennen dat het begrip 'duurzame terugkeer' een relatief begrip is – at best. Beter ware het te spreken van herintegratie met het oogmerk een goed perspectief na terugkeer in het land van herkomst te bieden.

.....

Projectorganisaties

In Nederland is IOM bijzonder goed gepositioneerd om een positieve rol te spelen in dit spanningsveld. De IOM is de belangrijkste speler waar het gaat om vrijwillige terugkeerprogramma's, *Assisted Voluntary Return* (AVR). Maar ook bij gedwongen terugkeer maakt IOM's inzet een groot verschil dankzij de pragmatische, resultaatgerichte benadering. Benadrukt zij dat IOM niet bemiddelt bij/voor gedwongen verwijdering. Wel kan IOM *post-arrival* assistentie verlenen aan de teruggekeerde migrant, dus ook na gedwongen vertrek. Het gaat hierbij om een vorm van herintegratie assistentie. Een voorbeeld hiervan is het RANA project voor Afghanistan (Return, Reception and Reintegration for Afghan Nationals to Afghanistan²⁸).

Statistieken van IOM tonen aan dat de totale AVR Europa voor de periode 1995 – 2002 450.000 terugkeerders bedroeg (waarvan 75 procent (340.000) terug naar het voormalige Joegoslavië, met name naar Bosnië en Kosovo). Velen (40.000)

keerden terug naar Bosnië en Kosovo vanuit een ander deel van het voormalige Joegoslavië. De overige 70.000 gingen vanuit met name EU-lidstaten naar landen in de voormalige Sovjet-Unie, andere Oosteuropese landen (incl. andere Balkan-landen) en ook Turkije.

Ook de cijfers 2003-2007 laten zien dat AVR, mits begripvol ingezet en uitgevoerd, succes kan hebben. Meer dan 125.000 terugkeerders uit Europa zijn geholpen, waarvan 15.000 uit Nederland.

Samenwerking

Samenwerking op het vlak van terugkeer in een partnership met derdelanden is een groot goed. In die context is een dialoog over wederzijdse ondersteuning van het formuleren en uitvoeren van een algemeen breed migratiebeleid toe te juichen. Ook integratie van dat migratiebeleid in algemeen buitenlands beleid lijkt logisch, maar zoals zo vaak, liggen politieke, economische en ontwikkelingsdoelen veelal mijlen uit elkaar, zodat ook in de samenwerking tussen justitie/binnenlandse zaken enerzijds en buitenlandse zaken anderzijds veel te wensen overblijft.²⁹ En als dat in Nederland al niet goed van de grond komt, wat mogen we dan verwachten van Hargeisa, Dakar, Kirkoek of Kaboel, waar verschillende belangen welhaast nog beter de verschillende dilemma's illustreren.

Terugkeer mag dan ook nooit automatisch gekoppeld worden aan ontwikkelingsprojecten. Dan verwordt terugkeer tot een onderhandelingsobject, en dat haalt de basis van de (horizontale) volkenrechtelijke verplichting om de eigen onderdaan terug te nemen onderuit.

Herintegratie en integratie

Vaak wordt vergeten dat terugkeer niet altijd terugkeer in de traditionele zin van het woord betekent. Het dorp heeft een nieuwe leiding. Door een aantal slechte oogsten is het economisch klimaat veranderd. De urbanisatie heeft zich doorgezet. Vissers werken nu in de visverwerkingindustrie. Boeren wassen af in de grote hotels aan het strand.

Merkwaardigerwijs groeien landgenoten in het buitenland vaak niet mee met de ontwikkelingen in het land van oorsprong. Kerken in Holland Michigan zijn significant conservatiever dan de kerken in Nederland. Marokkanen in Nederland liepen te hoop tegen de modernisering van het familierecht in Marokko. Er is geen terugkeer naar het nulpunt, de plaats en tijd van vertrek. Het is een reis naar een veranderd land.

Dat betekent dat integratie en herintegratie naar elkaar toegroeien. Dat betekent ook dat (her)integratieactiviteiten toch vooral aangeboden moeten worden in het land van herkomst, - juist ook om de ontwikkelingen aldaar volledig deel te laten worden van de nieuwe mindset, van de voorbereiding op een actief en succesvol economisch en sociaal leven.

Duurzaamheid

Het is een illusie te denken dat duurzaamheid gegarandeerd of afgedwongen kan worden. Dat kan al niet bij een Volvo, maar zeker niet bij terugkeer. Duurzaamheid kan nagestreefd worden, maar mag geen alles-beslissende factor zijn bij het opzetten of aanpassen van programma's. Natuurlijk, de meest succesvolle terugkeer is wellicht de definitieve terugkeer. Maar iedereen weet dat 'reizen' soms een 'virus' is: *het reizen zit 'm in het bloed*, wordt dan wel gezegd. En dat

is dus ook mogelijk het geval bij terugkeerders. Daarnaast, wanneer de beloning op terugkeer significant is, loont het om de reis te ondernemen. De Roemenen die met €800 in de zak uit Frankrijk terugkeerden, zaten vaak in de eerstvolgende bus richting Frankrijk om nog weer eens voor zo'n terugkeerpremie in aanmerking te kunnen komen. *Vraag en aanbod, push and pull*. Oneigenlijk gebruik van gefaciliteerde terugkeer is dus een belangrijk aandachtspunt. Het is zaak er voor te zorgen dat steun voor terugkeer niet opweegt tegen de vermoedelijke kosten van de heenreis.

ZEVEN AANDACHTSPUNTEN VOOR EEN SUCCESVOLLE TERUGKEER

Een succesvolle terugkeer moet aan een aantal voorwaarden voldoen. Ten dele is het een variatie op wat Ethiopische vrienden mij vertelden: je keert met geheven hoofd terug met een diploma, een tweedehands autootje of een buitenlandse vrouw. De realiteit is natuurlijk anders. Dus wat is te verwachten, waar moet men op voorbereid zijn?

1 *Realiteitszin*

Terugkeer heeft net zo als vertrek van doen met salaris, levensomstandigheden, toekomstbeeld, oorlog, netwerk, sociaal vangnet, verplichtingen, - het demografische, sociale en economische labyrint / piramide. Het land van origine moet niet mooier, maar ook niet slechter worden afgeschilderd dan het werkelijk is. En die realiteit is weerbarstig, omdat in vele gevallen dat land als 'negatief' moest worden verkocht om in het land van aankomst kans te maken er te mogen blijven.

2 *Respect*

Wederzijds respect is daarbij cruciaal. 'Wederzijds' wil zeggen tussen de autoriteiten en medemensen in het land van origine, het land van aankomst en het betrokken individu zelve.

3 *Zelfbeeld*

Bij terugkeer komt een grote dosis 'zelfbeeld', schaamte, waarbij verschillende culturen verschillend reageren. Voor een Somali is het 'makkelijker' terug te keren dan een Ethiopiër. Het waarom is de 'ziel', het gevoel van binnen, de 'cultuur'. Het 'zelfbeeld' is beïnvloedbaar. Iedereen heeft baat bij goede begeleiding.

4 *Opvang*

Een effectief netwerk helpt, familie, vrienden. Ze bestaan. Iedereen heeft ze, iedereen kent ze. Maar ook opvang in de vorm van beroepsopleidingen die herintrede vergemakkelijken, een banksysteem dat micro-loans mogelijk maakt, kortom een socio-economisch model dat soepel omgaat met vertrek en terugkeer is daarbij essentieel.

5 *Cognitieve dissonantie*

Een mooi beginsel van de Nederlandse cultuur is dat wij niemand met dode vogeltjes mogen blij maken. Dat is te vaak gebeurd. De potentiële terugkeerder die niet terug wil keren zal zich altijd laten leiden door de meest optimistische, meest hoopgevende uitspraken in zijn omgeving. De goedwillende vrijwilligers, de gehaaide advocaat, de ik-houd-niet-van slecht-nieuws ambtenaren, - zij allemaal werken mee het fabeltje van succes overeind te houden. Iedereen moet beter weten, en niet tegen beter weten in handelen. Dit slaat ook op de terugkeerder. Deze moet het door hem 'verguisde'land, het land van herkomst, weer leren 'omarmen', - een belangrijk proces.

6 *Individueel besluitvormingsproces*

Het besluit tot terugkeer is bovenal een individueel besluit, gebaseerd op een eigen inschatting van de verscheidene push en pull factoren. Opmerkelijk: het leven in de illegaliteit doet velen beseffen dat er geen duurzame toekomst is in het land van geogd verblijf. Het is een belangrijk, zij het hard, aspect van het besluitvormingsproces. De rol van arbeidsgevers, het loket, de noodopvang, de arts, de woningbouwverenigingen enzovoorts is daarbij belangrijker dan menigeeen denkt.

7 *Effectieve organisaties*

Terugkeer is een complex proces dat vaak al bij de 'voor deur' begint. Duidelijkheid, rechtszekerheid, begeleiding en uitvoering staan centraal.

Conclusie

De Ethiopiër van de foto op de schoorsteenmantel uit de begin van dit essay is inmiddels teruggekeerd. Succesvol, zoals hij zelf zegt. Hij is daarbij geholpen door IOM. IOM is als geen ander in staat om effectieve dienstverlening te verzorgen. De reis en beroepsonderwijs of steun bij reïntegratie. Cruciaal. Terugkeer moet direct na aankomst in beeld gebracht worden. Terugkeer moet in het 'systeem' zitten als (statistisch beschouwd) de meest waarschijnlijke uitkomst van illegale migratie en eveneens voor de meeste asielzoekers. Terugkeer is niet erg. Het is een uitdaging. Een uitdaging die al die terugkeerders aankunnen. Omdat het geen losers maar winners zijn. Zoals al eerder werd gesteld: "...Ook de spijtoptanten die we spraken zagen het nooit als een mislukking. Eerder als een uitdaging, een verrijking van hun leven...". Durfals, met ervaring, een drive en moed. Terugkeer moet soms. Meestal kan het ook.

**WIE NIET
WEG IS
IS GEZIEN**

- 1 Dr. P.J. van Krieken (Webster University, Leiden) is per 1 januari 2008 na ruim twee jaar VN in Laos teruggekeerd naar Nederland. Gedurende zijn lange carrière (UNHCR, Stichting Vluchteling 999, Ministerie van Justitie) was zo'n 'terugkeer' wel vaker aan de orde. Maar telkenmale vertrok hij evenwel weer naar 'buiten', hoewel hij zegt dat het ditmaal 'definitief' is. Overigens publiceerde hij al in 1979 over terugkeer van afgewezen cq voormalige vluchtelingen (in het Netherlands International Law Yearbook) en heeft hij zich sindsdien vaak - ook in het 'veld' - met dit thema bezig gehouden.
- 2 Van Dale geeft merkwaardigerwijs slechts twee voorbeelden (a) diegenen die na de soevereiniteitsoverdracht (1948) voor de Indonesische nationaliteit hebben gekozen en die keuze achteraf betreuren; en (b) de buitenlandse werknemer die gebruik heeft gemaakt van vertrekregelingen en dat achteraf betreurt. Dat is opvallend want in de 19e eeuw werd deze term al gebruikt bij dogmatische theologische geschillen in de orthodoxe protestantse kerken. En in de jaren '50 waren 'spijtoptanten' toch vooral diegenen die naar Australië, Amerika of Canada waren geëmigreerd en wat later terugkeerden.
- 3 Dat zal stellig ook het geval zijn bij de "nieuwe emigrant". Immers, vele Nederlanders zoeken naar alternatieven. Op basis van een onderzoek onder de Nederlandse bevolking en een groep potentiële emigranten blijkt dat de Nederlander die vertrekt vooral op zoek is naar het goede leven: rust, ruimte, natuur en vriendelijke mensen. Een op de vier Nederlanders met emigratieplannen in 2005 is twee jaar later vertrokken (DEMOS, vol 24, februari 2008, p. 1).
- 4 <http://www.emigratiebureau.be/UserFiles/File/Artikelen/Artikel%20Financieel%20Dagblad.pdf> (6 maart 2008).
- 5 Ook terugkeerders genieten rechten. Verschillende verdragen zien toe op het verbod op collectieve uitzetting, bijvoorbeeld EVRM, Protocol 4, artikel 4: "collectieve uitzetting van vreemdelingen is verboden". Van een collectieve uitzetting is sprake als het gaat om de verwijdering van een groep personen van wie de verblijfsrechtelijke positie *niet individueel* is getoetst. Er lijkt een misverstand te bestaan dat dit artikel ook een verbod zou inhouden op chartervluchten waarbij een aantal personen die geen verblijfsrecht hebben gezamenlijk worden teruggebracht naar het land van herkomst. Bij zo'n charter gaat het niet om een groep, maar om individuen van wie de zaak individueel beoordeeld en getoetst is. Protocol 4, artikel 4 is dan niet aan de orde.
- 6 Het 1990 Migrantenverdrag heeft alle 'rechten' uit andere verdragen 'gebundeld' en daar nog het een en ander aan toegevoegd. Zie ook eindhooft vii.
- 7 Een wezenlijk probleem met het Migratierechtenverdrag is gelegen in het feit dat illegalen vrijwel dezelfde zorgrechten genieten als legale migranten. Zie hierover mijn Migrants' Rights and the Law of the Sea, in *International Migration*, Vol. 45 (1) 2007, 209-224.
- 8 Zie het overzichtelijke *Return Migration: Policies and Practices in Europe* (IOM, januari 2004).
- 9 De volgende paragrafen zijn voor een deel gebaseerd op ACVZ rapporten waar auteur dezes aan heeft meegewerkt.
- 10 De praktijk is soms weerbarstig. Zie bijvoorbeeld Guofu Liu's belangwekkende bijdrage The Right to Return in China, in *International Migration* vol. 46 (1) 2008, 191-229.
- 11 Hailbronner gaat er in zijn boek *Die Rücknahme eigener und fremder Staatsangehöriger* (Heidelberg, 1996) van uit dat internationale relaties en de verdeling van verantwoordelijkheid jegens individuen leidt tot de verplichting om de eigen onderdanen terug te nemen. Hailbronner stelt dat dit een algemeen erkend volkenrechtelijk beginsel is: "...Der Grundsatz der Rückübernahme eigener Staatsangehöriger ist in der völkerrechtlichen Staatspraxis allgemein anerkannt. Er gilt aufgrund einer einheitlichen Rechtüberzeugung und übereinstimmender Staatenpraxis auch als Prinzip des völkerrechtlichen Gewohnheitsrechts..." (p. 92).
- 12 Het bevindt zich daarbij in gezelschap van landen als België, Duitsland, Spanje en Zweden; situatie april 2007.
- 13 Details over een twaalfstal terugkeerregelingen kunnen worden gevonden in mijn *The Consolidated Asylum and Migration Acquis* (The Hague/Cambridge 2004), p. 323 vv.
- 14 Hierover is in de literatuur o.m. het volgende gesteld: (Aleinikoff, *Migration and International Legal Norms* 2003, p. 8/9, cursief toegevoegd): "Widespread state practice of accepting the return of one's citizens,

- including the conclusion of readmission agreements, is said to support the existence of [a] norm of customary international law".
- 15 Council Directive 2001/40/EC on the mutual recognition of decisions on expulsion of third country nationals; Return Action Programme, adopted by the Council on 28 November 2002; etc.
 - 16 Het 2004 ACVZ rapport over *Terugkeer, de nationale aspecten* noemt (p. 30) Staatloze Palestijnen, gemengd Armeense-Azeri koppels, Bihari uit Bangladesh, Ethiopiërs uit Eritrea and Koerden uit Syrië.
 - 17 Al blijft de regelgeving ingewikkeld voor werkgevers, wat hen in de praktijk van kan weerhouden asielzoekers in dienst te nemen
 - 18 Transcultural Psychosocial Organization (TPO, Prof Joop de Jong, UvA) heeft op dit gebied effectief werk verricht. Ook moet verwezen worden naar een rapport van Deng over waar en hoe aandacht wordt besteed aan de resocialisatie en reïntegratie van bijvoorbeeld kindsoldaten. Het blijkt dat UNICEF, Rädda Barnen, IRC, War Child, het Rode Kruis en ook IOM in landen als Somalië, Liberia en Sierra Leone goede resultaten hebben geboekt. Zie het ACVZ rapport *Kinderen en de Asielpraktijk*, p. 98 vv.
 - 19 Onderzoek onder Afrikaanse vluchtelingenwees uit dat migranten bij besluitvorming zich vooral ook laten leiden door de *peer-group* en informele contacten en dat officiële instanties (zowel in land van vertrek als in land van herkomst) weinig invloed hadden, wegens gebrek aan vertrouwen. Collins, J. S. (1996), *An Analysis of the Voluntariness of Refugee Repatriation in Africa* (A thesis submitted to the University of Manitoba for the degree of Master of Art) (http://www.umanitoba.ca/institutes/disaster_research/refugee_thesis/content.pdf)
 - 20 Out-Migration of Immigrants from Denmark, *International Migration*, vol. 45 (5) 2007, 87-114.
 - 21 Zie de belangwekkende bijdrage van Tannenbaum (Back and forth: immigrants' stories of migration and return) in *International Migration*, vol 45 (5) 2007, 147-175.
 - 22 Dat is ook wel te begrijpen, want dat waren vertegenwoordigers van een intellectuele bovenlaag die ook graag meehielpen met de (institutionele en juridische) wederopbouw van het land, en voor zichzelf daar een economisch perspectief zagen. Sterker nog, er zijn patronen in tijd en opleiding (en de daaraan gekoppelde kans op vluchtelingenstatus) vast te stellen: na een staatsgreep komt eerst de bovenlaag, die ook alle redenen heeft te vrezen voor vervolging. Pas later komt de middenklasse en veel later de boeren en arbeiders. De gradatie asiel/migratie verandert over de jaren en per beroepsgroep. Dat heeft met inzicht, (financiële) mogelijkheden en de asiel/migratie twist van doen. Dus als na een aantal jaren asiel/ballingschap betrokkenen terug zouden móeten, blijkt dat diezelfde bovenlaag zonder morren terugkeert, dat de middenklasse wikt en weegt en dat vooral de niet of minder opgeleide migranten het verblijf in het asielland zo lang mogelijk willen rekken. Dat heeft van doen met de asiel/migratie gradatie en het daaraan gekoppelde reïntegratie perspectief.
 - 23 Patricia Schell & Paulien Muller, *Terugkeren: het eeuwige dilemma. Methodiek voor psychosociale ondersteuning van vluchtelingen*. Utrecht, 2000.
 - 24 Migranten zonder wettig verblijf bestaan uit drie subcategorieën:
 - diegenen die legaal het grondgebied betreden, maar na afloop van hun verblijfsvergunning niet vertrekken en zich derhalve illegaal ophouden;
 - de groep asielzoekers van wie de aanvraag is afgewezen, maar die niet voldoen aan de oproep het grondgebied te verlaten;
 - diegenen die illegaal het grondgebied betreden, hun verblijf niet legaliseren en het grondgebied niet verlaten.
 Voor alle categorieën geldt dat zij zich niet op een recht kunnen beroepen om hun verblijf in dat land te claimen en de plicht hebben dat land te verlaten
 - 25 Er is ook een film naar gemaakt (1987), maar die was minder succesvol dan *Turks Fruit* - ook gebaseerd op een Wolkers-boek (1973 resp. 1969), of Zomerhitte (2008, resp. 2005 boekenweekgeschenk).
 - 26 De migratie-stromen van Friezen verdienen vermelding omdat het ook een sociologische migratie betrof. De eerste generatie werd leraar van een lagere school, boekhouder of politie-agent (Alkmaar, Delft, Rotterdam); hun kinderen (tweede generatie) kregen de kans op een universitaire studie.

- 27 <http://www.writsch.nl/terug-naar-je-toekomst.html>.
- 28 <http://iom.fi/content/view/2/8> (17 maart 2008):
 The RANA programme provided reception and reintegration assistance to Afghan nationals who returned to Afghanistan from one of the European Union (EU) Member States. The programme ended on 30 April 2007.
 Activity Area: Assisted Voluntary Return and Integration; Project Duration: 1 June 2003 to 30 April 2007;
 Target Group: Afghan nationals who have returned to Afghanistan from one of the EU Member States;
 Project Partners: IOM offices throughout Afghanistan implement the RANA programme; Countries Involved:
 EU Member States, Afghanistan; Donors: European Commission with the majority of co-financing provided by the Governments of Denmark and Germany.
- 29 Een verwijzing zou gemaakt kunnen worden naar de nog steeds op Nederlands grondgebied verblijvende 1F-ers, asielzoekers bij wie vastgesteld is dat er ernstige redenen zijn om aan te nemen dat zij ernstige misdrijven hebben gepleegd (zoals folter, oorlogsmisdaden, enz.) en die op grond van art. 1F van het vluchtelingenverdrag (1951) geen recht op bescherming hebben.

Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) Migration for the benefit of all

IOM in Nederland zet zich in voor begeleiding van migranten van en naar Nederland, herintegratie in het land van herkomst, de tijdelijke uitzendingen van migranten in landen van herkomst, arbeidsmigratie, migratie en gezondheid en de bestrijding van mensenhandel.

Migranten kunnen een beroep doen op IOM voor:

- organiseren van tijdelijke uitzendingen voor migranten met ervaring die bijdraagt aan ontwikkeling in hun land van herkomst;
- ondersteuning bij vrijwillige terugkeer naar hun eigen land;
- raadgeving over vrijwillige terugkeer naar het herkomstland op diverse plaatsen in het land;
- organiseren van de reis als een migrant toestemming heeft zich te vestigen in een ander land;
- bemiddeling tot zelfstandig vertrek vanuit vreemdelingenbewaring;
- reisbegeleiding op Schiphol en vluchthavens in transit- en bestemmingslanden;
- herintegratieondersteuning in hun land van herkomst (geld en/of overige diensten);
- ontvangst en begeleiding van migranten die in het kader van gezinshereniging en uitgenodigde vluchtelingen naar Nederland komen.

De organisatie - met het hoofdkantoor in Geneve - is in 1951 opgericht en verenigt inmiddels 122 landen. Het kantoor in Nederland behoort tot een wereldwijd netwerk dat een gezamenlijke kennis op het gebied van migratie omzet in praktische programma's.

Teksten

Essay: Peter van Krieken

Medewerkers IOM Nederland

Eindreactie: Joost van der Aalst, Noortje Jansen, Marian Lenshoek, Adri Zagers

Ontwerp

VormVijf, Den Haag

Druk

Artoos, Rijswijk

Uitgegeven door:

IOM Nederland

Postbus 10796

2501 HT Den Haag

T 070 31 81 500

F 070 33 85 455

E missionthe Hague@iom.int

I www.iom-nederland.nl

© 2008 Internationale Organisatie voor Migratie (IOM)

Alle rechten zijn voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, bewaard in een retrieval systeem, of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

